

Afb. 1
Binnenkant van het
deksel van het stads-
klavecimbel van Am-
sterdam, beschilderd
door Pieter Isaaksz.
Populierenhout,
80 x 166,2 cm. Rijks-
museum, Amsterdam,
inv.nr. SK-A-4947/
NG-1999-19.

Het stadsklavecimbel van Amsterdam

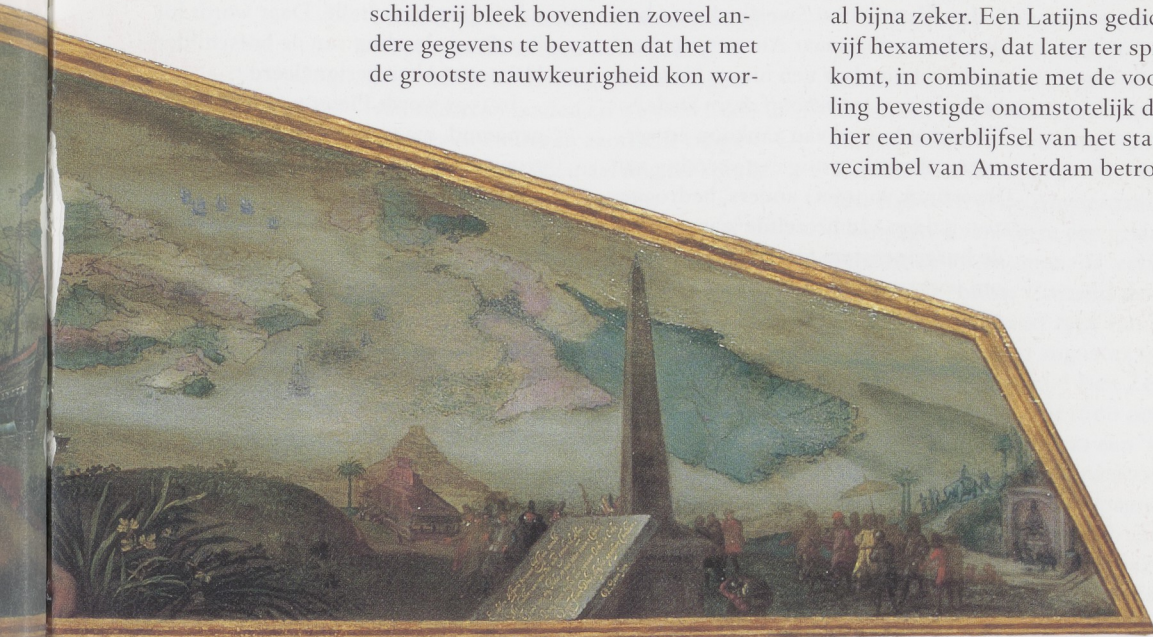
• HESSEL MIEDEMA •

Inleiding

Een bijzonder belangrijke aanwinst verwierf de afdeling Nederlandse Geschiedenis van het Rijksmuseum in het laatste jaar van het millennium. In maart van dat jaar bevond zich op de kunst- en antiekbeurs TEFAF te Maastricht een schilderij waarvan de onregelmatige vorm suggereerde dat het gediend moest hebben als deksel van een klavecimbel (afb. 1).¹ Het schilderij bleek bovendien zoveel andere gegevens te bevatten dat het met de grootste nauwkeurigheid kon wor-

den gedetermineerd. Dat het klavecimbel ooit moest hebben bestaan, was al heel lang bekend, zowel in de kunsthistorische als in de muziekhistorische literatuur. Het was een grote verrassing dat ten minste het deksel ervan bewaard was gebleven en in een Engelse privécollectie was opgedoken.

Het schilderij is gesignd *P. Isacx fecit*, en daarmee was de identificatie al bijna zeker. Een Latijns gedicht van vijf hexameters, dat later ter sprake komt, in combinatie met de voorstelling bevestigde onomstotelijk dat het hier een overblijfsel van het stadsklavecimbel van Amsterdam betrof.

De aankoop van het stadsklavencimbel

De burgemeesters van Amsterdam waren zich welbewust van de waardigheid van hun ambt. Om daarvan ook op passende wijze blijk te geven, omgaven ze zich met een zekere pompe. Vooral wanneer een belangrijk persoon moest worden ontvangen, werden de registers opengetrokken, werden banketten aangericht en geschenken uitgewisseld en het geheel werd opgeluisterd met muziek. Zo werd op 19 november 1597 13¹/₂ gulden uitbetaald aan de vijf *deser Stede speeluyden*, omdat ze negen maal waren opgetreden in het Prinsenlogement, waar de ambassadeur van Denemarken logeerde;² en op 10 september van hetzelfde jaar was aan de (zelfde?) secretaris van Denemarken een klavencimbel vereerd, dat daartoe door de organist Jan Pieterszoon Sweelinck (de beroemde dus) besteld was bij de Amsterdamse klavencimbelmaker Daniel van (der) (N)oort. Het instrument kostte 75 gulden.³

Jan Pieterszoon Sweelinck was het ook die in 1604 naar Antwerpen werd gestuurd om daar een nieuw klavencimbel te kopen *tot behouff deser Stede*.⁴ De totale kosten van aankoop en vervoer, mitsgaders nog een verering aan Sweelinck voor iets anders, bedroegen 200 gulden.⁵ In hetzelfde jaar stelden de burgemeesters een jongeman aan om voortaan bij representatieve maaltijden het klavencimbelspel aan te vullen met het spelen op een viooltje.⁶ Als klavecijnist trad Sweelinck op.⁷

Het nieuwe stadsklavencimbel werd blijkbaar intensief gebruikt: in 1605 kocht Sweelinck op kosten van de stad een lakense lap om het beter te beschermen bij vervoer.⁸ Het werd ook bijzonder hoog gewaardeerd, wat geen wonder is, want het zal blijken dat het om een product van de beroemde familie Ruckers ging. Op 1 april 1606 werd namelijk de schilder Pieter Isaaksz. betaald voor het beschilderen van het instrument. Hij verdiende daarmee

de ongehoorde som van 300 gulden: anderhalf keer zoveel als de totale kosten van de aanschaf.⁹ Pieters vrouw en Pieters confrater Karel van Mander, in één adem, kregen ieder een verering van een rozenobel, in totaal 16 gulden 14 stuiver waard.¹⁰

Pieter Isaaksz.

De uit Gelderland afkomstige koopman Isaak Pietersz. vestigde zich aanvankelijk in Haarlem, maar vertrok, waarschijnlijk om godsdienstige redenen, naar Denemarken, waar hij optrad als handelsagent in luxe-goederen van koning Frederik II. In 1569 werd in Helsingør zijn zoon Pieter Isaaksz. geboren, twee jaar later, eveneens in Helsingør, diens broer Johannes, die als historicus en hoogleraar in Harderwijk bekend werd als Johannes Isaaksz. Pontanus.¹¹ Het gezin vestigde zich omstreeks 1580 in Amsterdam, waar Pieter in de leer kwam bij de schilder Cornelis Ketel. We mogen aannemen dat hij de gewone gang van zaken volgde en na zijn leertijd op *Wanderschaft* ging naar Italië. Daar wordt hij in 1587 als leerling van de hofschilder Hans van Aken gesignaleerd.¹²

In 1593 wordt Pieter nog in Rome genoemd, maar nog in datzelfde jaar trouwde hij in Amsterdam met een meisje uit Antwerpen.¹³ Uit deze periode (1599) dateert het door Karel van Mander beschreven schilderij dat in het Rijksmuseum is opgesteld en dat de oploop van de Romeinse vrouwen op het Capitool naar aanleiding van het optreden van de jonge Papirius voorstelt.¹⁴ In 1602 legde Pieter 1800 gulden in op de nieuw opgerichte Verenigde Oost-Indische Compagnie. In 1608 vertrok hij naar Denemarken, waarna we hem in dit bestek niet verder hoeven te volgen.

Of Pieter Isaaksz. veel met Karel van Mander van doen heeft gehad, is niet zeker. Ze hebben elkaar zeker gekend en Van Mander noemt een hele reeks van Pieters schilderijen. Waarom hij samen met Pieters vrouw die roze-

nobels heeft gekregen, valt niet vast te stellen. De vrouw heeft wellicht kleine domestieke diensten bewezen toen Pieter het klavecimbel beschilderde. En Karel? Laten we er een slag naar slaan: Karel van Mander werd alom geëerd als inventor van voorstellingen. De voorstelling die op het klavecimbeldeksel bewaard is gebleven, is bijzonder interessant en bij de tijd. Zou hij er de ideeën voor hebben geleverd? Het gedicht op het schilderij is niet van Van Mander; daarvoor kende hij te weinig Latijn.

Dat de uitvoering van het schilderwerk van de hand van Pieter zelf is, blijkt, behalve uit de betaling, ook uit de stijl. Vooral de grotere figuren op de voorgrond vertonen de zacht verdaste locale kleurtjes die Pieter van zijn leermeester Hans van Aken had overgenomen.

De Oost-Indiëvaart

De voorstelling van het schilderij heeft nadrukkelijk betrekking op de Amsterdamse vaart op Oost-Indië. We zien, behalve de Amsterdamse stedemaagd, Neptunus en andere watergoden, we zien schepen, we zien aanduidingen van zeeën en landen en we zien Europese mannen in een exotische omgeving. Het komt allemaal nog ter sprake. Bovendien is er het gedicht:

*Exclusam Hesperia perituram
Hispane putasti
Me[?] Frustra: nam cura Dei mihi
pandit ad Afros
Primo iter, atq[ue] Indos, et qua patet
extima China
Quaq[ue] etiam priscis non cognitus
Orbis in Orbe
Perge fauere Deus, daq[ue] his
agnoscere Christum*

(Had je gedacht dat ik, uitgesloten van het Spaanse westen, verloren zou zijn? Mis: want de zorg Gods heeft mij vooreerst de weg geopend naar Afrika en Indië, en waar het exotische China zich uitstrekt, en het gebied op de

wereld waarvan zelfs de Ouden geen weet hadden. Blijf ons begunstigen, God, en geef dat zij Christus leren kennen.)

Voorwaar een interessant document, dat ons een blik gunt op de explosieve ontwikkeling van de Oost-Indiëvaart van die jaren.

De handel op de Nieuwe Wereld was, door de vijandelijkheden met Spanje, bezwaarlijk gevonden en blijkbaar niet intensief nagestreefd. De vaart op Zuidoost-Azië rond Kaap de Goede Hoop was vanouds in handen van Portugal, dat in 1580 door Filips II bij Spanje was ingelijfd, en hoewel de handel met de Portugezen voorlopig nog doorgang vond, was het feit dat ze onder de vijandelijke koning vielen aanleiding tot een dubbelzinnige, om niet te zeggen: opportunistische houding van de Nederlandse kooplui. Wat de Indiëvaart betreft zou het tot vele schermutselingen en openlijke vijandschap komen, waarbij de Portugezen weldra definitief het onderspit zouden delven.

In 1594, 1595 en 1596 waren pogingen ondernomen om de half-legendarische Oost-Aziatische gebieden om de Noord te bereiken, maar na de catastrofale overwintering op Nova Zembla was dat opgegeven.¹⁵ Inmiddels had toen al de Amsterdamse Compagnie van Verre een geslaagde expeditie ondernomen: de 'eerste schipvaart', onder Cornelis de Houtman, was op 2 maart 1595 van Texel vertrokken en op 11 augustus 1597 behouden teruggekeerd.¹⁶ Een Zeeuwse vloot was van 1598 tot 1600 onderweg geweest,¹⁷ maar toen was een 'tweede schipvaart', georganiseerd door de Oude Oost-Indische Compagnie vanuit Amsterdam, onder Jacob Cornelisz. van Neck al weer behouden teruggekeerd (afb. 2).¹⁸ Een Rotterdamse vloot, onder Olivier van Noort, zeilde van 1598 tot 1601 naar het westen de hele wereld rond.¹⁹ Terwijl een volgende expeditie van de Oude Oost-Indische Compagnie onder Steven van

Afb. 2
 HENDRIK CORNELISZ.
 VROOM, *Terugkeer
 van de Tweede schip-
 vaart*. Doek, 110 x
 220 cm. Rijksmuseum,
 Amsterdam, inv.nr.
 A 2858, in bruikleen
 aan het Amsterdams
 Historisch Museum,
 inv.nr. B 5825.

der Haeghen van 1600 tot 1601 onderweg was,²⁰ voer ook Jacob van Neck voor dezelfde compagnie opnieuw uit, eveneens van 1600 tot 1601.²¹ Concurrentie door de Zeeuwen en door een nieuw opgerichte 'Nieuwe Brabantse Compagnie' leidden tot een hecatische bedrijvigheid. Een vloot van de Verenigde Zeeuwse Compagnie had in 1602 een Portugese caraque, de San Jago veroverd, waarbij, behalve een lading peper, kaneel en kruidnagels, een groot aantal schotels en kommen van Chinees porselein werd buitgemaakt.²² Het was de eerste keer dat de Nederlanders op grote schaal kennismaakten met het kostbare blauw en wit versierde porselein.

In 1601 voer Wolfert Hermansz. voor de Oude Compagnie uit om in 1603 behouden terug te keren.²³ Op dezelfde dag dat hij uitvoer (23 april) vertrok ook Jacob van Heemskerck met een vloot voor de nieuwe Verenigde Oost-Indische Compagnie in oprichting.²⁴ De relaties met de Portugezen waren nu wel zo duidelijk vijandig geworden, dat Heemskerck zonder scrupules een volgende Portugese caraque

('kraak') kaapte, de Santa Catarina. In 1604 werd de inhoud, bestaande uit zijde, porselein, verlakt werk en curiositeiten, in Amsterdam geveild. Opnieuw maakten de Nederlanders kennis met grote hoeveelheden 'kraakporselein', vanaf die tijd gewilde handelswaar van de Oost-Indiëvaarders. Een en ander was voor Hugo de Groot aanleiding tot het schrijven van zijn traktaat *De mare liberum* (Over de vrije zee), waarvan voorlopig alleen het hoofdstuk met de welsprekende titel *De jure praedae* (Over het recht op buit) werd uitgegeven.²⁵

Nog twee expedities zijn van belang voor dit artikel. In juni 1602 vertrok een grotendeels Amsterdamse vloot van veertien schepen van Texel onder Wybrand van Warwyck om in april 1604 terug te keren.²⁶ De admiraal Van Warwyck voer daarbij op het schip de Mauritius, dat nog ter sprake zal komen. Aan een tocht onder Cornelis Matelief, die in 1605 vertrok,²⁷ werd deelgenomen door dezelfde Mauritius, die echter in 1609 voor de kust van Guinea verging. Ik kom ook daarop terug.

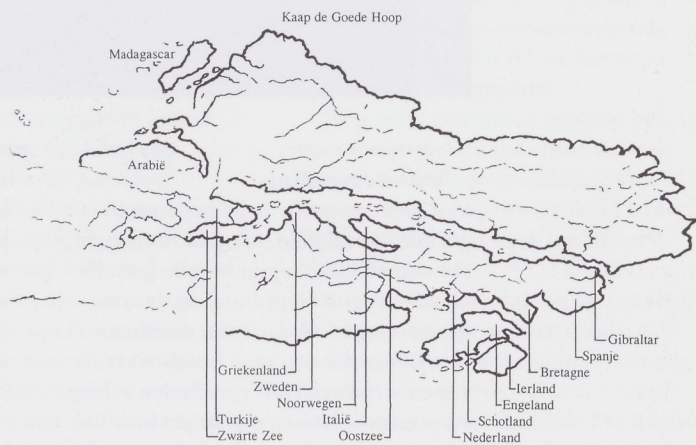
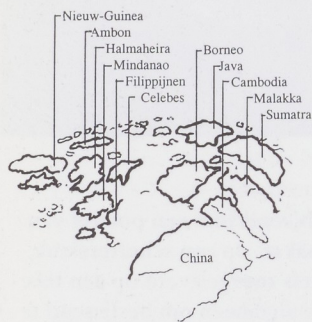
Afb. 3
Detail van afb. 1:
De Amsterdamse
stedemaagd.

De voorstelling

Van de iconografie is na het voorafgaande al veel duidelijk (afb. 1 en 3). De voorstelling begint met de gestalte van de zeegod Neptunus, op de voorgrond, vergezeld door een dolfijn en een Triton die een vaas houdt waaruit vissen stromen. Half verscholen achter Neptunus staat een eigentijds heer, in een houding die in de kunsthistorische vakliteratuur altijd wordt begrepen als te wijzen op een zelfportret. Het zij

zo; de gelijkenis met een portret van Pieter Isaaksz. op een schuttersstuk, dat alleen is overgeleverd op een tekening, is te algemeen om beslissend te zijn.²⁸ Op de voorgrond verderop nog twee stroomgoden tussen het riet, die wel de Amstel en het IJ zullen voorstellen.

Op een plan direct achter deze inleidende figuren zien we de Amsterdamse stedemaagd, gesierd met kroon en lauwerkrans, zitten voor een pavil-

Afb. 4

Detail van afb. 1:
Eurazië en Afrika.

joen, boven de ingang waarvan twee geniën het stadswapen houden. Achter haar staan twee vrouwelijke figuren, waarvan de ene haar een schip, de andere een parelketting aanbiedt, symbolen van zeevaart en rijkdom. In haar rechterhand houdt ze dan ook een grote hoorn van overvloed.

Haar andere hand houdt ze op een hemelbol, die tegelijkertijd geraadpleegd wordt door twee zeelui, voorzien van een Jacobsstaf. Onder de hemelbol liggen andere navigatie-instrumenten. In het middenplan liggen drie driemasters, die nog ter sprake komen. Geheel rechts zien we een exotisch landschap met palmen, een rechthoekig gebouwtje, Europese en Aziatische heren, van wie de belangrijkste door een parasol tegen de zon wordt beschermd, een heiligdom met een heidens afgodsbeeld in een nis, een olifant met zijn berijder en, in het midden, een obelisk met een stenen tablet waarop het reeds aangehaalde

gedicht en de signatuur van de schilder, beide in goudpoeder geschilderd. Het komt allemaal nog ter sprake.

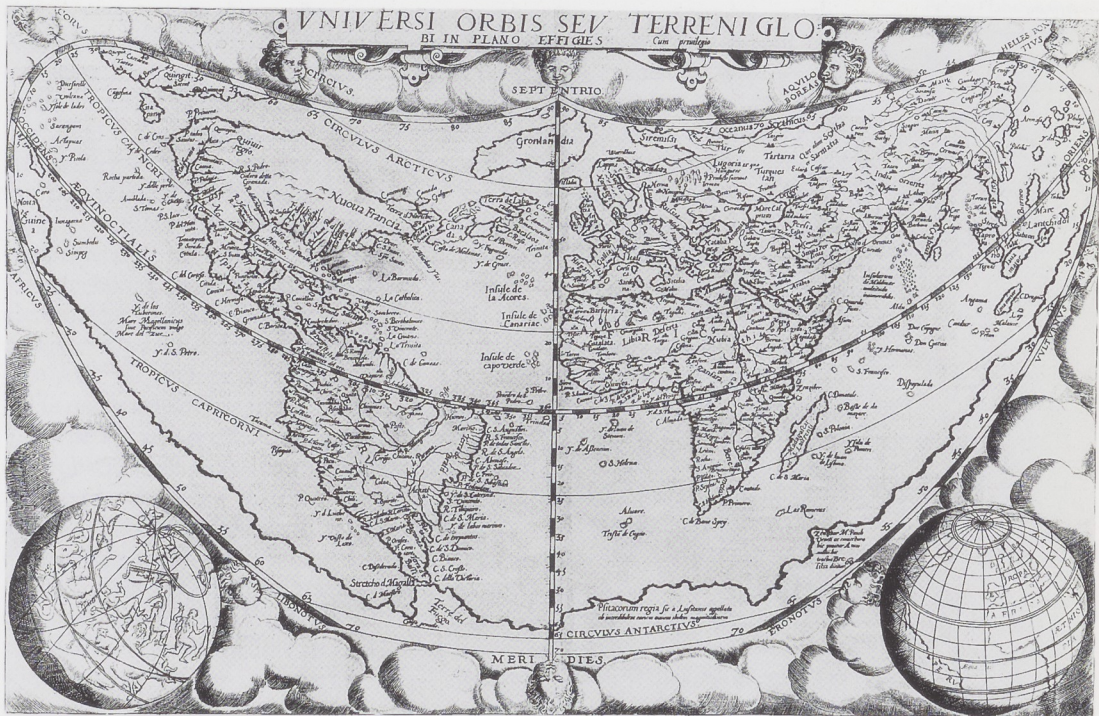
Blik op de wereld

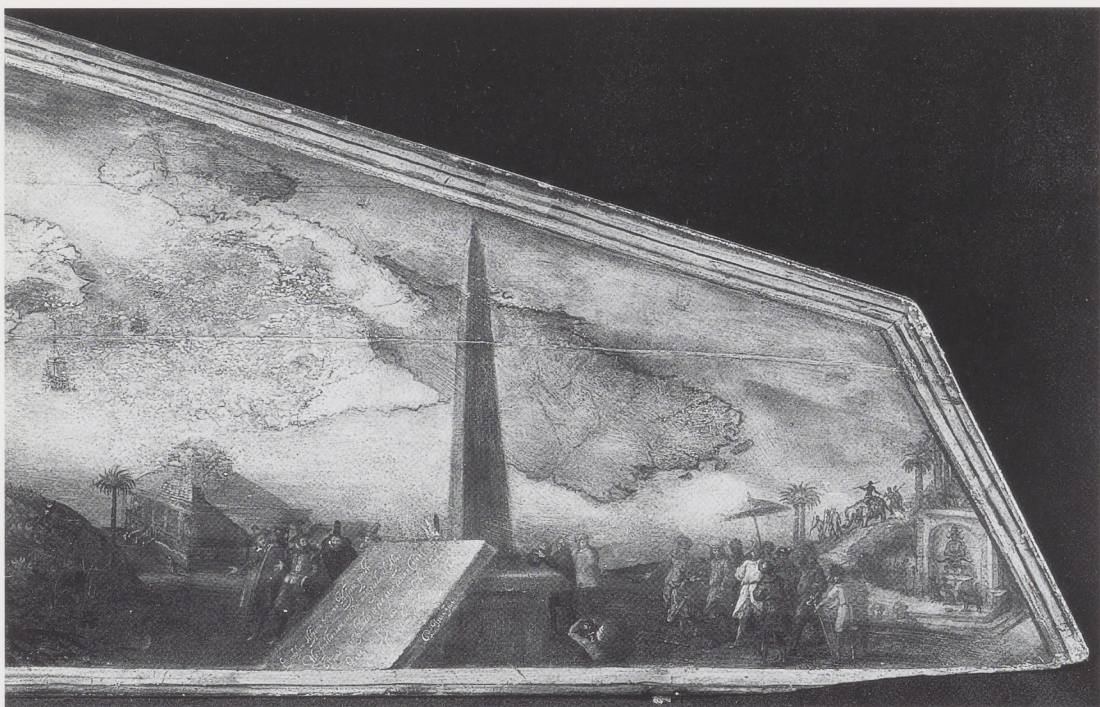
Bij de beschrijving van de voorstelling is één element overgeslagen. Op de achtergrond is namelijk een verwarrend patroon te zien, waarin twee grote landmassieven te herkennen zijn, te midden van water waarin schepen varen. De flits der herkenning gewerd niet mij maar Kees Zandvliet als eerste: het betreft een voorstelling van de hele wereld, vanuit het noorden gezien.

Bijzonder interessant is het, dat we niet te maken hebben met een kaart maar met een perspectivisch aanzicht. Op het niveau van de vlag van het achterste schip is een vage aanduiding van de horizon. Daarboven: wolken. Er beneden ligt de wereld, als ware het een satellietfoto, compleet met perspectivische vertekening, naar de horizon toe, maar niet naar de beide kan-

Afb. 5

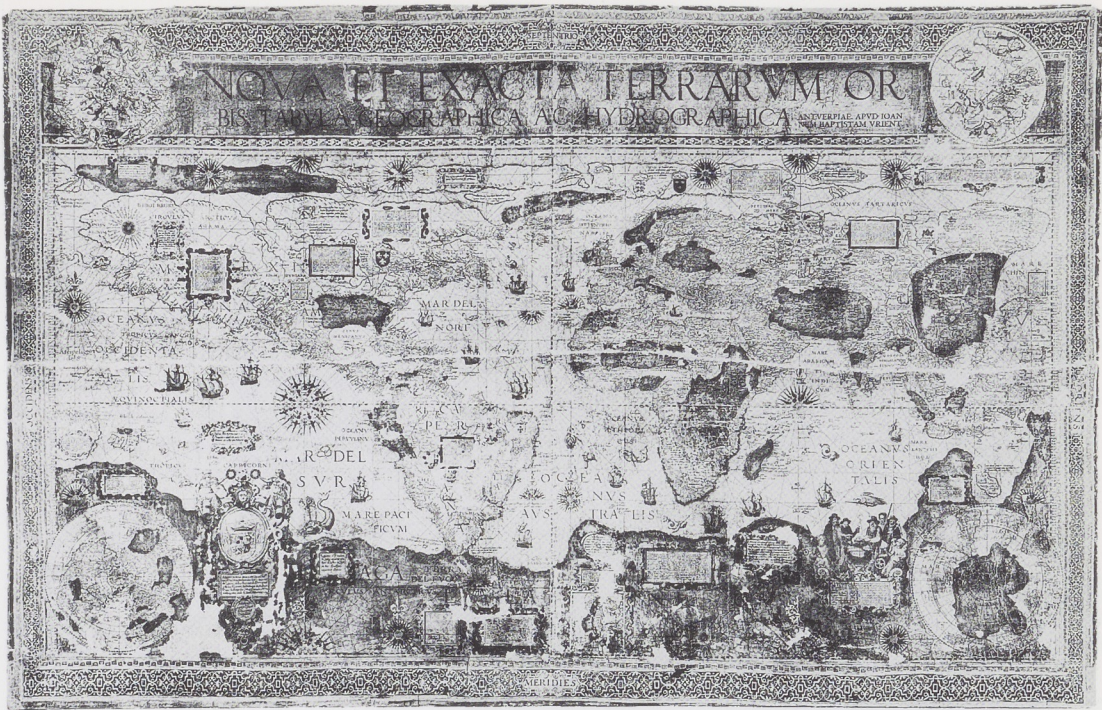
Wereldkaart naar
Abraham Ortelius,
1571, uit: *Speculum
orbis terrarum*,
Antwerpen (Gerard
de Jode) 1578. Foto:
Bibliotheek van de
Universiteit van
Amsterdam.

Afb. 6
Detail van afb. 1:
Amerika.

ten toe, alsof de wereld niet een bol was maar een liggende cilinder. Het minste werk is gemaakt van de twee Amerika's, waarvan Zuid-Amerika tot een platte aardappel is vertekend en waarvan trouwens de oostkust beschadigd is door een schroeiplek in de verf (afb. 6); ter vergelijking de wereldkaart van Petrus Plancius uit 1592 (afb. 7).²⁹ Ook het werelddeel Afrika loopt sterk verkort naar de horizon toe (afb. 4); ter vergelijking een wereldkaart naar die van Abraham Ortelius, uit 1578 (afb. 5).³⁰ Opmerkelijk is het, dat Zuid-oost-Azië, met Indonesië, heel duidelijk te onderscheiden is (afb. 4).

Op de zee zien we hier en daar een symbolisch, want sterk vergroot schip; maar ter hoogte van Sumatra en Java, achter het hoogste eind van de sterk diagonaalsgewijs hangende ra van de grote mast van het grote schip, is een hele vloot te zien, in veel kleiner proporties en waarschijnlijk als veel concreter bedoeld dan de andere schepen.

De Mauritius

Van de drie Oost-Indiëvaarders op het middenplan is de voorste bij uitstek herkenbaar. De spiegel vertoont van boven naar beneden het wapen van prins Maurits van Oranje³¹, de Hollandse tuin³², een goed leesbaar maar tot nog toe niet ontcijferd opschrift³³ en het wapen van Amsterdam (afb. 8). We mogen dus geredelijk aannemen dat het een Amsterdams schip betreft dat de naam Mauritius voert. Maurits was bijzonder geïnteresseerd in de lucratieve vaart op Oost-Indië (afb. 9³⁴).

Drie schepen met de naam Mauritius komen in aanmerking. Het eerste, van 230 last, dat is 460 ton, werd in 1594 in Amsterdam gebouwd. Het was het admiraalsschip van Cornelis Houtman op de 'eerste schipvaart' in 1595-1597³⁵ en van Jacob van Neck op de 'tweede schipvaart' van 1598-1599³⁶, en in de 'vierde schipvaart' van Jacob van Neck, van 1599-1601 voer de vice-admiraal Jacob Willekens er op.³⁷ Op een schilderij van Hendrik Cornelisz.

Afb. 7
Wereldkaart van
Petrus Plancius, 1592,
naar: Wieder 1926.
Foto: Bibliotheek van
de Universiteit van
Amsterdam.

Afb. 8
Detail van afb. 1:
De Mauritius III.

Vroom (afb. 2), dat volgens het eigentijdse opschrift op de lijst de terugkomst van de tweede schipvaart in 1599 voorstelt, is deze Mauritius afgebeeld (afb. 10). De spiegel vertoont een hand met een pijlenbundel en het opschrift MAVRYSE. Onder de galerij zien we het wapen van Maurits.³⁸

Een andere Mauritius, een Rotterdams schip van 250 ton, diende als admiraalsschip van Olivier van Noort bij zijn reis om de wereld.³⁹ We weten hoe het er uit moet hebben gezien van prentjes in het reisverslag van Olivier van Noort. De spiegel vertoont daar van boven naar beneden het wapen van Maurits, een boom (de Oranjeboom ongetwijfeld) en een wapen met twee leeuwen als schildhouders (afb. 11, 12).⁴⁰

Het grote schip op het Amsterdamse stadsklavecimbel moet de derde

Mauritius zijn (afb. 8), een driemaster van 700 ton of iets meer.⁴¹ Ze voer voor het eerst uit als admiraalsschip van Wybrand van Warwyck, in juni/juli 1602.⁴² Op enige schepen na, die naar Atjeh waren gevaren, kwam de vloot op 29 april 1603 aan op Bantam. Van daar uit vertrokken op 29/30 augustus twee schepen, de Maagd van Enkhuizen en de Eendracht, met twee schepen van een expeditie onder leiding van Joris van Spilbergen, geladen met specerijen, naar het vaderland,⁴³ waar ze in maart 1604 aankwamen,⁴⁴ ongeveer tegelijk met het schip de Wachter, dat van de vloot van Wolfert Hermansz. was achtergebleven⁴⁵.

Jacob van Heemskerck had toen al het grootste deel van zijn vloot naar huis laten gaan⁴⁶ en hij was zelf met twee schepen, de Witte Leeuw en de Alkmaar, op Malakka achtergebleven, waar hij, getipt door de koning van Johore, in februari 1603 de al genoemde Santa Catarina, een enorme kraak van 1400 of 1500 ton, had veroverd, de bemanning (700 mannen en 80 vrouwen) aan land had gezet en met de buit naar Bantam was gevaren.⁴⁷ Daar liet hij de kraak lager maken om ze beter navigabel te krijgen, en de lading liet hij verdelen over de Witte Leeuw en de Alkmaar.⁴⁸

Op Bantam lag inmiddels ook de rest van de vloot van Wybrand van Warwyck voor anker. Daar werd besloten dat van die vloot de Mauritius en de Rotterdam samen met de drie schepen van Van Heemskerck terug zouden varen.⁴⁹ Het gezelschap vertrok op 18 oktober 1603 van Bantam en kwam, zonder de Alkmaar, die wegens averij terug moest, in juli 1604 behouden bij Texel aan. De kraak Santa Catarina was te groot om naar Amsterdam te kunnen worden gebracht. Ze werd daarom ontladen en bleef bij de Wielingen achter.⁵⁰

De grote Mauritius is, behalve op het stadsklavecimbel (afb. 8) nog een keer afgebeeld. Op een anoniem schilderij in de Oude Kerk te Amsterdam

Afb. 9

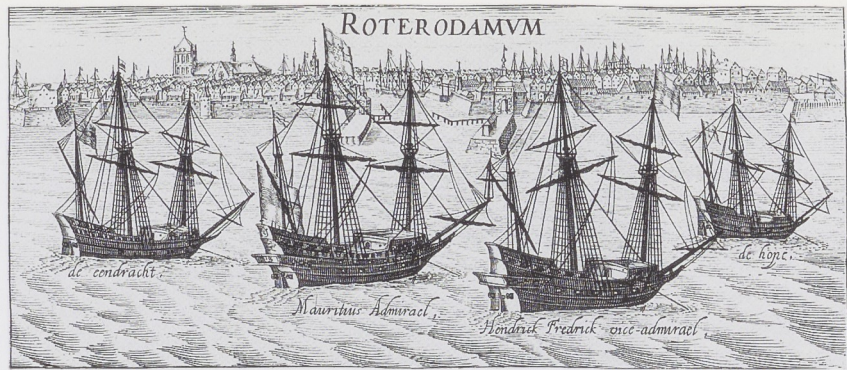
JAN PIETERSZ.
 SAENREDAM, Prins
 Maurits van Oranje
 bij zijn aanstelling als
 stadhouder, 14 nov.
 1585. Rijksprentenka-
 binet, Rijksmuseum,
 Amsterdam.

Afb. 10

Detail van afb. 2:
 De Mauritius I.
 Foto: Amsterdams
 Historisch Museum.

Afb. 11
Titelprint van
*Beschryvinghe vande
Voyagie om den
geheelen Werelt Cloot*,
1601. Foto: Bibliotheek
van de Universiteit
van Amsterdam.

Afb. 12
*De Mauritius II voor
Santa Maria*, uit:
*Beschryvinghe vande
Voyagie om den
geheelen Werelt Cloot*,
1601, fol. 35 (detail).
Foto: Bibliotheek van
de Universiteit van
Amsterdam.

Afb. 13
Anoniem, *Schepen op
het IJ voor Amsterdam*.
Doek, 66 x 182 cm.
Stichting Oude Kerk,
Amsterdam. Foto:
Amsterdams Histo-
risch Museum.

(afb. 13, 14)⁵¹ herkennen we het grote schip aan zijn naam, die door een beschadiging in de verf slecht leesbaar is geworden.⁵² Aan de naam is het jaartal 1604 toegevoegd. De spiegel vertoont het wapen van prins Maurits; het wapen van Amsterdam prijkt onder de open galerij. Het schilderij moet zijn gemaakt naar aanleiding van de feestelijke terugkomst in juli 1604. Het schip voert een vlag in top, waarop het embleem van de Portugese koningen, de armillairsfeer, is ingesloten tussen twee stroken met de prinselijke driekleur. Dat moet wel betekenen dat de vlag triomfantelijk als buit werd getoond. Is het te gewaagd, te veronderstellen dat ze van de Santa Catarina afkomstig was?

Wybrand van Warwyck was, om het verhaal af te maken, in de Oost gebleven, waar hij, de geschiedenis wordt eentonig, in maart 1605 een rijk voorziene Portugese kraak had veroverd: de São Antonio. Toen dat schip, tot op de romp afgebroken, op Madagascar strandde, werd besloten de Mauritius, die in juni onder admiraal Cornelis Matelief opnieuw was uitgevaren⁵³ en die met te weinig lading van Patani naar Bantam was gekomen, naar Madagascar door te sturen om een gedeelte van de lading van de São Antonio over te nemen.⁵⁴ We mogen aannemen dat het naar aanleiding van het glorieuze vertrek van de vloot van Cornelis Matelief in 1605 was, dat Pieter Isaaksz. het schip portretteerde. Helaas kwam, toen het klavecimbel al lang beschilderd was, het droeve nieuws dat de Mauritius op 19 maart 1609 voor Kaap Lopez op de kust van Guinea vergaan was.⁵⁵ De geschiedenis wil dat het schip in 1985 door Franse onderwaterarcheologen is teruggevonden.⁵⁶

De exotica

De exotische taferelen rechts op de voorgrond (afb. 6) zijn ontleend aan het werk van Jan Huygen van Linschoten,⁵⁷ waarvan de platen in een aparte bundel zijn heruitgegeven.⁵⁸ Links zien we het rechthoekige gebouwtje dat voorkomt op pl. 66/67 en daar als een 'Mesquita' (mesdjid, moskee) is geïdentificeerd (afb. 15). Het gebouw was blijkbaar wat groot uitgevallen en is door de schilder in kleiner formaat overgeschilderd. Rechts vertoont zich een gezelschap dat ontleend is aan pl. 96/97, die een gezelschap Portugezen in den vreemde voorstelt (afb. 16),

Afb. 14
Detail van afb. 13:
De Mauritius III.
Foto: Amsterdams
Historisch Museum.

waarbij de Portugezen van de schilder een wat exotischer aanzien hebben gekregen. Uiterst rechts de 'pagoda' met het monsterlijke afgodsbeeld van pl. 66/67 (afb. 15) en op de achtergrond de koning van Cochin op een olifant, naar pl. 64/65 (afb. 17).

In het midden van de scène, sterk op de voorgrond, staat een monumentale obelisk, de *meta*, zoals gebruikt in de Romeinse renbaan, de *circus*, en daarom symbool voor het einddoel. Er omheen heeft zich een aantal figuren verzameld: een gezelschap Hollandse kooplieden, met de modieuze hoeden met hoge, afgeknot kegelvormige bol van die tijd, en enige oosterse handelaars met een halfnaakte knecht die een pak handelswaar komt aandragen. Een 'West-Indische' indiaan met kleurige verentooi probeert nog net over de grote rechthoekige steen heen te kijken.

Wat het met de obelisk bedoelde einddoel van de ondernemende Amsterdammers is, vermeldt het gedicht op de steen. Het is tweeledig. Het eer-

ste doel is impliciet maar overduidelijk: handel en de grote winsten die de Oost-Indiëvaarten opleverden. Het andere doel wordt uitdrukkelijk gesteld: de kerstening van de vreemde volkeren die nog in hun moskeeën en pagodes dwalen.

Het klavecimbel

Alle kenmerken van het deksel wijzen erop dat het klavecimbel gemaakt is door de beroemde Antwerpse klavecimbelmakers van de familie Rucker(s).⁵⁹ De afmetingen van het deksel, waarvan alleen het hoofddeel over is, bedragen 80 x 166,2 cm, met een dikte van 14 mm. Daaruit is af te leiden dat het een achtvoets dubbelklavecimbel betreft, dat is een klavecimbel met twee klavieren. De afmetingen van de dubbelklavecimbels van de Ruckersen bedragen namelijk ongeveer 76 x 225 cm, waarvan het (in de breedte iets overlappende) gedeelte van het deksel zoals dat hier bewaard is, tot iets achter de registers uitkomt

Afb. 15
Pagode en Moskee,
uit: *Icones habitus
gestvsqve Indorum*,
1604.

Afb. 16
Portugezen in Indië,
uit: *Icones habitus
gestvsqve Indorum*,
1604.

Afb. 17
De koning van Cochin
op een olifant,
uit: *Icones habitus
gestvsqve Indorum*,
1604.

en dus ongeveer 166 cm lang moet zijn. De klavecimbels met één klavier (afb. 19) zijn kleiner.⁶⁰

De buitenkant van het deksel (afb. 18) was oorspronkelijk, waarschijnlijk al in de werkplaats van Ruckers, blauw gemarmerd. Na verwijdering van een laag bruine verf zijn fragmentjes van deze beschildering, nog weer onder een volgende beige verflaag, te voorschijn gekomen. Gelukkig vertoont het deksel aan die kant nog de twee oorspronkelijke, geprofileerde dwarslijsten ter versteviging. De lange rechte kant vertoont de drie scharnierhelften waarmee het deksel aan de kast vastzat; de lijst aan de korte kant heeft nog de drie scharnierhelften waarmee de klep aan het hoofdgedeelte draaide.⁶¹

Afbeelding 19 toont ter vergelijking een klavecimbel met een enkel klavier van Andreas Ruckers uit 1627.⁶² Het instrument vertoont de oorspronkelijke decoratie op bedrukt papier waarmee het door de firma Ruckers is afgeleverd. Ook de voet is de oorspronkelijke. Alleen steunde het geopende deksel niet, zoals op deze afbeelding, op een stok, maar het helde achterover en hing met een koord aan de tegenoverliggende gebogen wand van de kast. Het koordgat daartoe is nog terug te vinden, vlak boven de kroon van de stedemaagd.

Op de voorkant (afb. 1) heeft oorspronkelijk aan de korte kant eveneens een geprofileerde lijst gezeten, die in haar breedte iets uitstak en dus in gesloten toestand de naad tussen deksel en klep afdekte, zodat er geen stof doorheen kon vallen.⁶³ Het schilderij, met het achterhoofd van wat we dan maar het zelfportret zullen noemen, hield bij die stoflijst op. Bij wijze van hypothese kunnen we aannemen dat Pieter Isaaksz. de geprofileerde lijst heeft verguld en dat hij het op die manier ontstane effect heeft voortgezet door om het hele schilderij heen in goud en bruin een geprofileerde omlijsting te imiteren. Toen het klavecimbel gesloopt werd, ging de stoflijst er

Afb. 18
 Buitenkant van het
 deksel van het stads-
 klavecimbel van afb. 1.
 Foto: Rijksmuseum.

af en werd vervangen door de geschilderde imitatie van een geprofileerde lijst, in goud en bruin, zoals Pieter die rondom had aangebracht. Een bevestiging hiervan zou te vinden zijn in het feit dat Pieter de hoeken (aan de beide einden van de gebogen kant en op de punt) met verstek schilderde en dat dat aan de beide einden van de korte kant niet is gebeurd, waarbij een vrij ongelukkig oplossing is gekozen. Overigens is bij die gelegenheid, of nog later, de hele omlijsting nog eens overgeschilderd. Tot zover de hypothese. Helaas is de geschilderde imitatielijst aan de korte kant bij de laatste restauratie verwijderd.

De stichter van de firma Ruckers, Hans Ruckers (*Hans Ruyckers, claversimbalmakerre*), in 1579 in het Antwerpse Sint-Lucasgilde ingeschreven,

was in 1598 overleden.⁶⁴ Het bedrijf werd voortgezet door de beide zonen Joannes en Andreas in compagnie, hoewel Andreas vanaf 1605 ook zelfstandig instrumenten signeerde. Het Amsterdamse klavecimbel moet dus door een van beiden, wie is niet uit te maken, of door beiden gezamenlijk gebouwd zijn.

Zou het mogelijk zijn dat het klavecimbel niet is vergaan maar, zoals zovele, is verbouwd, uitgebreid met vergroot klavier? In dat geval zou het deksel te smal geworden zijn en vervangen moeten worden door een breder. Maar waarschijnlijk zou dan ook de hele kast zijn overgeschilderd. Dat het deksel ooit met de resten van zijn oorspronkelijke instrument verenigd zou kunnen worden, is dus weinig waarschijnlijk.

Afb. 19
Klavecimbel van
Andreas Ruckers.
Gemeentemuseum,
Den Haag, inv.nr.
EC 545-1922. Foto: c/o
Beeldrecht, Amstel-
veen.

DOCUMENTEN

- I Amsterdam, Gemeentearchief (hierna: GAA) 5039/283 (Rapiamus thesaurieren 1597), fol. 133r: *M[eeeste]r Jan pietersz Organist binne[n] deser stede getelt vyff en[de] tzeuentich guld[en], om die by hem bekeert te worden an Daniel vander oort Clavecimbel maker, ouer tmaecken van een Clavecimbel, daer mede Burgerm[eeeste]r[e]n [-veert] vereert hebben den Secret[ari]s vande Coninck van Denemarcken, Nae luyt ord[inanty] In date den X^m septe[m]bris xv^e xc vij Co[m]pt 75 - 0 - 0* (Ook in GAA 5014/64 (Stadsrekeningen 1597), fol. 54v, onder: *Presentatien van wijnen en anders*)
- II GAA 5014/71 (Stadsrekeningen 1604), onder: *Ander uytgeuen van Extraord[inari]s saecken: M[eeeste]r Jan pietersz Organist binnen deser Stede betaelt de so[m] van twee hondert g[u]l[den] ouer de coop van een nyeuwe claesimpbel tot Antwerpen gecoft tot behouff deser Stede en[de] ouer doncosten gevallen Indt brengen van Antwerpen hier mitsgaders voorde dedicatie by he[m] deser Stede gedaen van zeecker psalmen Int musyck gestelt en[de] In druck uytgegeuen, Naer luyt Ord[inanti]e Co[m]pt ij^e g[u]l[den]* (De rapiamus over dit jaar ontbreekt, zodat de datum van uitbetaling onbekend is.)
- III GAA, Burgemeestersresoluties A, fol. 3r, 4 sept. 1604: *voorts es geresolveert datmen den swager van Meester Willem organist zal aenleyden omme voortaan myn Heeren op maeltyden en[de] andersins, onder den Clavecijmbel ofte eenich ander bequaem Instrument, te dienen, met een siolyntgen, in plaetse vanden blinden dye naden Haeren gaet. En[de] Datmen denselven Ionkman daer voor zal mogen toelleggen vyer ofte vyf pondt vlaems des iaers extraordinaris, om hem te beter daerinne te oeffenen, en[de] den blinden vereeren met ses ofte acht Rosenobelen.* (in margine:) *Swager van M[eeeste]r Willem Organist Blinden descijpel van m[eeeste]r Jan pietersse organist*
- IV GAA 5039/290 (oud: 258) (Rapiamus thesaurieren 1605), fol. 170r: *M[eeeste]r Jan pieters[en] organist betaelt vyff g[u]ld[en] seuentien stuyver die <hy> verschoten heeft [-tot][-een+] voor <een> laecken cleet tot behouff en[de] conseruatie van[den] Stadts clavecimbel, die tot verscheyden reysen op dierse plaetsen ontboeden en[de] gebruyct wordt met belieuen van[de] Heren burgerm[eeeste]r[e]n Nae luyt ord[inant]ie en[de] q[ui]t[ancie] In date den xvij^{en} februarij xvj^e vyff 5 - 17 - 0* (Ook in GAA 5014/72 (Stadsrekeningen 1605), onder: *Ander uytgeuen van Extraord[inari]s saecken.*)
- V GAA 5039/291 (oud: 259) (Rapiamus thesaurieren 1606), fol. 227v: *Pieter ysacxz. schilder betaelt de somme van drie hondert g[u]l[den] ouer tschilderen van deser Stede clavecimbel Nae luyt ord[inanti]e en[de] q[ui]t[ancie] In date den eersten aprilis xvj^e Ses . . . 300 - - =* (Ook in GAA 5014/73 (Stadsrekeningen 1606), onder: *Ander uytgeuen Extraord[inari]s saecken.*)
- VI GAA 5039/291 (Rapiamus thesaurieren 1606), fol. 170r: *Betaelt ande huysvrouw van pieter ysacxz schilder en[de] Caerel vander [sic] de somme van twee rosenobelen Haerluyden by den Heren Burgerm[eeeste]r[e]n toegевonden om redenen haer moueren[de], nae luyt ord[inantie] In date den r^{en} Aprilis xvj^e ses . . . 16 - 14 - 0* (Ook in GAA 5014/73 (Stadsrekeningen 1606) onder: *Ander uytgeuen van presentatien van wijnen en[de] anders: De huysvrouwe van Pieter Isaixsz schilder (in margine toegevoegd:) en[de] carel van[der] mander betaelt [enz.]*)

NOTEN

- 1 Inv.nr. SK-A-4947/NG-1999-19, populierenhout, 80 x 166,2 cm.
- 2 Amsterdam, Gemeentearchief 5039/283 (Rapiamus thesaurieren 1597), fol. 173r: per optreden werd de man 6 stuiver betaald (9 x 5 x 6 st = 270 st = 13 gld 10 st).
- 3 Zie Document I. Naar de hier genoemde archivalia was al verwezen door B. van den Sigtenhorst Meyer, *Jan P. Sweelinck en zijn instrumentale muziek*, deel 1, Den Haag 1946^s, p. 47.
- 4 Hoewel Sweelinck verschillende keren voor diensten werd betaald, was hij niet in reguliere stadsdienst. Hij wordt nadrukkelijk als 'organist binnen deser Stede' aangeduid en niet als 'organist deser Stede', en hij komt in de stadsrekeningen ook niet voor in de rubriek 'wedden'. Het lijkt mij, gezien de hier behandelde gegevens, waarschijnlijk dat hij het was, die het stadsklavencimbel bespeelde, al zijn daar geen betalingen van bekend.
- 5 Zie Document II.
- 6 Zie Document III.
- 7 P.J. Blok, *Relazioni Veneziane. Venetiaansche berichten over de Vereenigde Nederlanden van 1600-1795*, 's-Gravenhage 1909 (RGP 7), pp. 12-22: *Verslag van de reis door de Vereenigde Nederlanden, ondernomen door Giorgio Giustiniano, gewezen Venetiaansch ambassadeur in Engeland. (1608): Quel giorno la sera nella Chiesa maggiore ci fecero sentire il loro organista, che è un gran valente huomo et ha buon stipendio della città, la quale non si lascerà mai levare. Quella medesima sera vennero a cena con S.E. un Borgomastro et altri del Magistrato della città al numero di cinque; si stette lungamente a tavola e si fece secondo l'uso del paese molte sanità con musica del sopradetto organista, (...)*. De Heer Pieter Dirksen, musicoloog, maakte mij op deze plaats opmerkzaam.
- 8 Zie Document IV. De Heer J.H. Giskes, muziek-historicus, maakt mij erop attent dat nog in de periode 1664-1667 de organist van de Oude Kerk, die in gedeelde dienst was van de kerk en de gemeente Amsterdam, voor 200 gulden per jaar in de stadsrekeningen staat genoteerd, *mits onderhoudende de Stads-Clavecimbael* (Amsterdam, Gemeentearchief 5039/725 (Thesauriers ordinarius, Weddeboek 1664-1667), fol. 148r).
- 9 Zie Document V.
- 10 Zie Document VI.
- 11 Zie voor deze en de volgende gegevens: Juliette Roding en Marja Stompé, *Pieter Isaacs (1569-1625). Een Nederlandse schilder, kunsthandelaar en diplomaat aan het Deense hof*, Hilversum 1997 (Zeven Provinciënreeks 14).
- 12 Karel van Mander, *The lives of the illustrious Netherlandish and German painters*, ed. Hessel Miedema, vol. v, Doornspijk 1998, p. 259, m.n. p. 256, noot 100. Over het leerlingchap bij Ketel: *ibidem*, p. 260.
- 13 Roding en Stompé, *op.cit.* (noot 11), p. 12.
- 14 Koper, 41,5 x 62 cm; inv.nr. A 1720. Van Mander, *op.cit.* (noot 12), p. 262 en fig. 141.
- 15 Zie over alle theorieën en pogingen om 'bij noorden om' te varen: Marijke Spies, *Bij noorden om. Olivier Brunel en de doorvaart naar China en Cathay in de zestiende eeuw*, Amsterdam 1994.
- 16 Emanuel van Meteren, *Historie der Nederlandscher ende haerder Na-buren Oorlogen ende geschiedenissen, Tot den Iare M.VF.XII. (...)*, 's-Gravenhage (wed. Hillebrant Jacobsz. van Wouw) 1635 [op de titelprint: 1636], fol. 396ra; P.A. Tiele, *Mémoire bibliographique sur les journaux des navigateurs néerlandais. La plupart en la possession de F. Muller*, z.pl. 1867, p. 116; J.R. Bruyn, F.S. Gaastra en I. Schöffer, *Dutch-Asiatic shipping in the 17th and 18th centuries, 1-III*, The Hague 1979-1987 (RGP, grote serie 165-167), nrs. 0001-0004, 5001-5003; G.P. Rouffaer en J.W. IJzerman (ed.), *De eerste schipvaart der Nederlanders naar Oost-Indië onder Cornelis de Houtman 1595-1597, 1-III*, 's-Gravenhage 1915-1929 (Werken uitgegeven door de Linschoten-vereeniging 7, 25, 32).
- 17 Van Meteren, *op.cit.* (noot 16), fol. 396rb-va; Tiele, *op.cit.* (noot 16), pp. 4, 203; Bruyn, Gaastra en Schöffer, *op.cit.* (noot 16), nrs. 0005-0009, 5010-5013; W.S. Unger (ed.), *De oudste reizen van de Zeeuwen naar Oost-Indië 1598-1604*, 's-Gravenhage 1948 (Werken uitgegeven door de Linschoten-vereeniging 51).
- 18 Van Meteren, *op.cit.* (noot 16), fol. 396rb; Tiele, *op.cit.* (noot 16), p. 136; Bruyn, Gaastra en Schöffer, *op.cit.* (noot 16), nrs. 0010-0017, 0031-0034, 5004-5009, 5014-5016, 5018, 5026, 5028; J. Keuning (ed.), *De Tweede schipvaart der Nederlanders onder Jacob Cornelisz. van Neck en Wybrant Warwyck 1598-1600, 1-v*, 's-Gravenhage 1938-1949 (Werken uitgegeven door de Linschoten-vereeniging 42, 44, 46, 48, 50); H. Terpstra, *Jacob van Neck Amsterdams admiraal en regent*, Amsterdam 1950, pp. 31-76.
- 19 Van Meteren, *op.cit.* (noot 16), fol. 396va; Tiele, *op.cit.* (noot 16), p. 27; Bruyn, Gaastra en Schöffer, *op.cit.* (noot 16), nrs. 0024-0027, 5022a; *Beschryvinghe vande Voyagie om den geheelen Werelt Cloot, ghedaen door Olivier van Noort van Vtrecht (...)*, Rotterdam (by Ian van Waesberghen), Amstelredam (by Cornelis Claesz.), 1602; J. W. IJzerman (ed.), *De reis om de wereld door Olivier van Noort 1598-1601, 1-II*, 's-Gravenhage 1926 (Werken uitgegeven door de Linschoten-vereeniging 27-28); Vibeke Roeper en Diederik Wildeman, 'De Magellaanse Compagnie. Amsterdammers en Rotterdammers in een reis om de wereld', *Amstelodamum maandblad* 87 (2000), pp. 1-8.
- 20 Tiele, *op.cit.* (noot 16), p. 232; Bruyn, Gaastra en Schöffer, *op.cit.* (noot 16), nrs. 0028-0030, 5017, 5019, 5022.
- 21 Tiele, *op.cit.* (noot 16), p. 162; Bruyn, Gaastra en Schöffer, *op.cit.* (noot 16), nrs. 0041-0046, 5023,

- 5033, 5042, 5043, 5056; Terpstra, *op.cit.* (noot 18), pp. 77-107; H.A. van Foreest en A. de Booy (ed.), *De vierde schipvaart der Nederlanders naar Oost-Indië onder Jacob Wilkens en Jacob van Neck (1599-1604)*, 1-11, 's-Gravenhage 1980-1981 (Werken uitgegeven door de Linschoten-vereeniging 82-83).
- 22 Van Meteren, *op.cit.* (noot 16), fol. 479ra-480ra; Bruyn, Gaastra en Schöffner, *op.cit.* (noot 16), nrs. 0047-0050, 5029, 5030, 5044, 5045; Unger, *op.cit.* (noot 17), pp. 168-170, 189-191. De Engelsen hadden in 1602 ook al een Portugese kraak van 1400 last gekaapt (Van Meteren, *op.cit.* (noot 16), fol. 477va-vb; Commelin *op.cit.* (noot 26), p. 2 (fol. AAAAAIV).
- 23 Van Meteren, *op.cit.* (noot 16), fol. 465vb en 507ra-rb; Levinus Hulsius, *Achte Schiffart. Kurze Beschreibung, was sich mit den Holländern vnd Seeländern, in den Ost Indien, die nechst verlauffene vier oder fünf Jahre, als Anno 1599.1600.1601.1602. vnd 1603. zugetragen, wie sie sich etlich mal mit den Portugesern vnd Hispaniern geschlagen, dauon etliche Schiff An.1604. in Holland ankommen, vnd was darauff erfolgt*, Frankfurt (Wolfgang Richtern) 1605 (Amsterdam, Bibliotheek van de Universiteit 1803 G 31), pp. 17-18; Tiele, *op.cit.* (noot 16), p. 203; Bruyn, Gaastra en Schöffner, *op.cit.* (noot 16), nrs. 0051-0055, 5039-5041.
- 24 Tiele, *op.cit.* (noot 16), pp. 201, 204; Bruyn, Gaastra en Schöffner, *op.cit.* (noot 16), nrs. 0056-0063, 5034-5038, 5050, 5051.
- 25 Van Meteren, *op.cit.* (noot 16), fol. 507rb; Robert Fruin, *Verspreide geschriften*, ed. P.J. Blok, P.L. Muller, S. Muller Fz., III: *Historische opstellen*, 's-Gravenhage 1901, pp. 367-445: 'Een onuitgegeven werk van Hugo de Groot'.
- 26 Tiele, *op.cit.* (noot 16), p. 167-169; Bruyn, Gaastra en Schöffner, *op.cit.* (noot 16), nrs. (0067-0069), 0070-0081, 5046, 5047, 5052, 5053, 5055, 5057-5061, 5069, 5070; 'Historische Verhael, Vande Reyse gedaen inde Oost-Indien, met 15 Schepen voor Reeckeninghe vande vereenichde Gheoctroyeerde Oost-Indische Compagnie: Onder het beleydt van den Vroomen ende Manhaften Wybrandt van Waerwijck, als Admiraal, ende Sebalt de Weert, als Vice-Admiraal. Wt de Nederlanden ghevaeren in den Iare 1602'; in: [Isaac Commelin, ed.], *Begin ende Voortgangh, vande Vereenighde Nederlandtsche Geoctroyeerde Oost-Indische Compagnie (...)*, z.pl., 1646, fol. AAAAA II en volgende.
- 27 Tiele, *op.cit.* (noot 16), p. 208; Bruyn, Gaastra en Schöffner, *op.cit.* (noot 16), nrs. 0095-0106, 5072, 5073, 5075-5078, 5081, 5083.
- 28 Roding-Stompé, *op.cit.* (noot 11), p. 17, afb. 5.
- 29 F.C. Wieder (ed.), *Monumenta cartographica. Reproductions of unique and rare maps, plans and views in the actual size of the originals; accompanied by cartographical monographs*, vol. 1, Den Haag 1925, pp. 27-55; vol. II, Den Haag 1926, pl. 26; Rodney R.W. Shirley, *The mapping of the world. Early printed world maps 1472-1700*, London 1983, nr. 183, pl. 148; Henk Nalis, *The Van Doetecom family (The New Hollstein Dutch and Flemish etchings, engravings and woodcuts 1450-1700)* IV, Rotterdam-Amsterdam 1998, pp. 93-107, nr. 910. Ik dank drs J.W.H. Werner voor zijn hulp en aanwijzingen.
- 30 Daniel Cellarius, *Speculum orbis terrarum*, Antwerpen (Ger. Smits voor Ger. de Jode) 1578 (Amsterdam, Bibliotheek van de Universiteit 1806 A 20); daaruit: *Vniuersi orbis sev terreni globi in plano effigies* (Henk Nalis, *op.cit.* (noot 29) III, pp. 34, 52, nr. 557), een bewerking van *Nova totius terrarvm orbis descriptio ad exemplar maioris -dit- Abrah. Ortelio nunc vero anno 1571 in hanc formam reducta. per Ger. de Iode* (Shirley, *op.cit.* (noot 29), nr. 124). Het grote 'exemplar' was van 1564 (Shirley, *op.cit.* (noot 29), pp. 130-131, nr. 114, pl. 97).
- 31 E.J.Th. à Th. Van der Hoop, 'Het wapen van Maurits, Prins van Oranje', *Maandblad van het Genealogisch-heraldisch genootschap 'De Nederlandsche leeuw'* 43 (1925), pp. 131-141.
- 32 P.J. van Winter, 'De Hollandse tuin', *Nederlands kunsthistorisch jaarboek* 8 (1957), pp. 29-121.
- 33 Namelijk: [?] H O I || D E H [of A] . || I R M [?] || R I S .
- 34 Jan Pietersz. Saenredam, *Prins Maurits bij zijn aanstelling als stadhouder, kapitein-generaal en admiraal van Holland, Zeeland en Utrecht, 14 november 1585*. Gravure, 35,1 x 46,3 cm; B. 12, Hollstein XXIII, p. 101, nr. 128.
- 35 Bruyn, Gaastra en Schöffner, *op.cit.* (noot 16), nr. 0004, 5003.
- 36 Hiervóór, noot 18; Bruyn, Gaastra en Schöffner, *op.cit.* (noot 16), nr. 0014, 5006.
- 37 Hiervóór, noot 21; Bruyn, Gaastra en Schöffner, *op.cit.* (noot 16), nr. 0034, 5018.
- 38 Het schip komt ook voor in de titelprent van het 1598 gedateerde *Journael Vande Reyse (...) van de eerste schipvaart (Rouffaer-IJerman, op.cit. (noot 16), II, 's-Gravenhage 1925, tegenover p. 113*. Van een ander schilderij van Hendrick Vroom, doek, 103,5 x 198,5 cm, Rijksmuseum, inv.nr. A 3108, wordt gezegd dat het eveneens deze Mauritius voorstelt. (J. Heniger, 'De eerste wetenschappelijke reis naar Oost-Indië, 1599-1601', *Jaarboekje voor geschiedenis en oudheidkunde van Leiden en omstreken* 1973, pp. 27-49, afb. 1; zo ook nog in de schilderijencatalogus van het Rijksmuseum van 1976). Hoewel het schip daar een vlag met de Oranjeboom voert, is deze identificatie onbevestigd.
- 39 Hiervóór, noot 19; Bruyn, Gaastra en Schöffner, *op.cit.* (noot 16), nr. 0027, 5022A.
- 40 Over het treffen van deze Mauritius met het Spaanse galjoen San Diego, dat daarbij verging: Dominique Carré, Jean-Paul Desroches en Franck Goddio, *Le San Diego - Un trésor sous la mer*, Paris 1994.
- 41 Commelin, *op.cit.* (noot 26) spreekt van 400 last

- (=800 ton) en ook Van Meteren, *op.cit.* (noot 16), fol. 507rb, spreekt van 800 vaten.
- 42 Hiervóór, noot 26; Bruyn, Gaastra en Schöffer, *op.cit.* (noot 16), nr. 0073, 5052.
- 43 Commelin, *op.cit.* (noot 26), p. 54 (fol. GGGGG 3vb).
- 44 Bruyn, Gaastra en Schöffer, *op.cit.* (noot 16), nr. 0070, 0079, 0064, 0065, 5046-5049; Hulsius, *op.cit.* (noot 23), pp. 53-54.
- 45 Hulsius, *op.cit.* (noot 23), p. 54; Van Meteren, *op.cit.* (noot 16), fol. 507ra, rb; Bruyn, Gaastra en Schöffer, *op.cit.* (noot 16), nr. 0054, zonder vermelding van de terugkomst.
- 46 Hiervóór, noot 24.
- 47 Hulsius, *op.cit.* (noot 23), p. 39; Van Meteren, *op.cit.* (noot 16), fol. 507rb; *Corte ende sekere Beschrijvinghe vant veroveren der rijke ende gheweldighe krake comende uytet Gheweste van China. Door den Admiraal Iacobus Hems-kerck liggende met twee schepen voor de straet oft Fretum de Malacca, vanden Coninc van Ior een vyant der Portugeser opgehouden ende ghebeden sy geweest, hy soude met zijn schepen op een rijke ende wel geladene Portugaloise Krake die dry jaren tot Makauw ende int gheweste van China om syne Waren inne te nemen gelegen hadde, wachten. (...) Ghedruckt na de Copy van Middelborch by Richard Schilders, Anno 1604.* (Leiden, Universiteitsbibliotheek, Bibl. Thysiana, pamflet 1253)
- 48 Van Meteren, *op.cit.* (noot 16), fol. 507rb; Hulsius, *op.cit.* (noot 23), blz. 40-41. Over technische bijzonderheden zij verwezen naar het binnenkort te verschijnen proefschrift van Robert Parthesius, over logistiek en techniek van de vroege Oost-Indiëvaart, 1595-1640.
- 49 Commelin, *op.cit.* (noot 26), p. 55 (fol. GGGGG 4ra), ten onrechte als 1604. Commelin spreekt van de Mauritius en de Erasmus, wat eveneens onjuist moet zijn: Van Meteren, *op.cit.* (noot 16), fol. 507rb, noemt in plaats van de Erasmus de Rotterdam; zo ook: J.K.J. de Jonge, *De opkomst van het Nederlandsch gezag in Oost-Indië (1595-1610)* (...), III, 's-Gravenhage-Amsterdam 1865, p. 20. Hulsius, *op.cit.* (noot 23), pp. 54-55, meldt, aangevuld door Commelin, *op.cit.* (noot 26), p. 54 (fol. GGGGG 3vb), dat Warwyck de Erasmus en de Nassau in 1603 van Bantam naar China had gestuurd, waar ze een grote Portugese kraak, Nostra Signora de Remedio, hadden geplunderd, waarna ze op 6 februari 1604 bij Sumatra waren aangekomen en samen met de Ster (een van de veertien schepen van Warwyck, Bruyn, Gaastra en Schöffer, *op.cit.* (noot 16), nr. 0076) en de Leiden (een schip uit de vloot van Van Neck, Bruyn, Gaastra en Schöffer, *ibidem*, nr. 0046) in augustus 1604 in patria aankwamen (Bruyn, Gaastra en Schöffer, *ibidem*, nrs. 5055, 5056, 5058).
- 50 Van Meteren, *op.cit.* (noot 16), fol. 507rb; Hulsius, *op.cit.* (noot 23), pp. 41-42, 54.
- 51 Doek, 66 x 182 cm; Amsterdam, Stichting Oude Kerk; J.F. de Balbian Verster, 'De eerste vloot naar Indië voor de stad Amsterdam', *Veertiende jaarboek van het Genootschap Amstelodamum*, Amsterdam 1916, pp. 190-199; tentoonst. *The history of cultural exchange between East and West in the 16th and 17th century - the galleon trade & the v.o.c.*, Tokyo (Tabacco and Salt Museum), 10 oktober-29 november 1998, nr. 114. De Balbian Verster betoogde dat het hier de uittocht van de 'eerste schipvaart' betrof, maar op grond van de hier verzamelde gegevens moeten zijn conclusies worden herzien.
- 52 De letters MAVRI[...] zijn duidelijk. De rest van de naam is door een barst in de verf beschadigd. De Balbian Verster las: MAURICKIO. Mogelijk is de naam als MAVRICIVS te reconstrueren. Verster kon het jaartal niet goed lezen; hij las: 1[...]4. De lezing 1604 is na schoonmaak zeker.
- 53 Hiervóór, noot 27; Van Meteren, *op.cit.* (noot 16), fol. 529rb; Hulsius, *op.cit.* (noot 23), blz. 55; Bruyn, Gaastra en Schöffer, *op.cit.* (noot 16), nr. 0098, 5077.
- 54 Van Meteren, *op.cit.* (noot 16), fol. 622rb; Michel L'Hour, Luc Long, Eric Rieth, *Le Mauritius - La mémoire engloutie*, Grenoble 1989, pp. 231-235.
- 55 Van Meteren, *op.cit.* (noot 16), fol. 622rb; L'Hour, *op.cit.* (noot 54), pp. 235-239.
- 56 L'Hour, *ibidem*.
- 57 *Itinerario. Voyage ofte Schipvaart, van Jan Huygen van Linschoten naer Oost ofte Portugaels Indïen (...)*, Amstelredam (by Cornelis Claesz. op't Water, in't Schrijf-boeck, by de oude Brugghe) 1596.
- 58 *Icones, habitus gestvsqve Indorvm ac Lvsitanorvm per Indiam viventium (...)*, Amstelredami apud Cornelium Nicolai, 1604; Henk Nalis, *op.cit.* (noot 29), pp. 144-177, nrs. 927-962; Ernst van den Boogaart, *Het verheven en verdorven Azië. Woord en beeld in het Itinerario en de Icones van Jan Huygen van Linschoten*, Amsterdam 2000.
- 59 Grant O'Brien, *Ruckers. A harpsichord and virginal building tradition*, Cambridge etc. 1990. Naar de archivalia over de familie, gepubliceerd door Jeannine Lambrecht-Douillez, wordt verwezen op pp. 4-5, noot 6. Voor aanwijzingen inzake de Hollandse namen van onderdelen dank ik Hugo van Emmerik, klavecimbelsmaker; met excuses voor de *k* in klavecimbel, die ik om der wille van de voorkeurspelling heb aangehouden.
- 60 O'Brien, *op.cit.* (noot 59), pp. 41, 44, afb. 3-11, en p. 90.
- 61 *Ibidem*, pp. 169-170.
- 62 Den Haag, Gemeentemuseum, inv.nr. EC 545-1933; O'Brien, *op.cit.* (noot 59), pp. 261-262.
- 63 O'Brien, *op.cit.* (noot 59), pp. 96-97.
- 64 Ph. Rombouts en Th. van Lerijs (ed.), *De liggeren en andere historische archieven der Antwerpsche Sint Lucasgilde, onder zinspreuk: 'Wt ionsten versaemt'*, I, Antwerpen 1872, p. 268.